

Kesk–Aasia riikide geopoliitika ning julgeolekuolukorra analüüs

Märts 2013

Hannes Hanso

ISSN 2228-0529
ISBN 978-9949-9174-4-0

International Centre for Defence Studies
Toom-Rüütli 12-6, 10130 Tallinn, Estonia
info@icds.ee, www.icds.ee
Tel.: +372 6949 340
Fax: +372 6949 342

Sisukord

<i>1. Venemaa ja Hiina roll ja rivaliteet Kesk-Aasias kui strateegiliselt olulises regioonis</i>	<i>2</i>
<i>2. Venemaa ambitsioonid, roll ja plaanid Kesk-Aasias</i>	<i>3</i>
<i>3. Kollektiivse Julgeoleku Lepingu Organisatsioon</i>	<i>4</i>
<i>4. Usbekistani lahkumine KJLO-st – põhjused ning taust</i>	<i>6</i>
<i>5. Kõrgõzstan ja Venemaa mõju kasv</i>	<i>8</i>
<i>6. Tadžikistani ja Venemaa sõjaline koostöö</i>	<i>9</i>
<i>7. Hiina huvid ja plaanid Kesk - Aasias</i>	<i>10</i>
<i>8. Regionaalsed probleemid ja Kesk- Aasia riikide koostöövõimetus</i>	<i>12</i>
<i>9. Kesk – Aasiaga seonduvad reaalsed ning võimalikud julgeolekualased ohud</i>	<i>13</i>
<i>10. Institutsioonide nõrkus ja perekondade domineerimine Kesk- Aasia poliitikas</i>	<i>15</i>
<i>11. Majandusstruktuuride nõrkus, korrupsioon ja vabaduste puudumine Kesk-Aasias</i>	<i>19</i>
<i>12. NATO – Kesk-Aasia suhted ja prioriteetid</i>	<i>22</i>
<i>13. Northern Distribution Network ehk nn põhja transiidikoridor</i>	<i>23</i>
<i>14. Kasahstani ja NATO koostöö</i>	<i>24</i>
<i>Kokkuvõtteks</i>	<i>25</i>

Sissejuhatus

Käesolev analüüs võtab kokku olulised geopoliitilised ja julgeolekualased, aga ka sotsiaalmajanduslikud arengud Kesk - Aasia riikides Kasahstanis, Usbekistanis, Tadžikistanis, Kõrgõzstanis ning Turkmenistanis. Peatükkida kaupa tuleb käsitleda Venemaa ja Hiina roll, samuti rivaliteet Kesk-Aasias kui strateegiliselt olulises regioonis; Venemaa ambitsioonid, roll ja plaanid Kesk-Aasias; Kollektiivse Julgeoleku Lepingu Organisatsiooni (KJLO) intensiivistuv tegevus; Usbekistani lahkumine KJLO-st – põhjused ning taust; Kõrgõzstan ja Venemaa mõju kasv; Tadžikistani ja Venemaa koostöö ning selle kasv; Hiina huvid ja plaanid Kesk - Aasias; Kesk – Aasia riikide vahelised regionaalsed probleemid ja koostöövõimetus; Kesk – Aasiaga regiooniga seonduvad reaalsed ning võimalikud julgeolekualased ohud; institutsioonide nõrkus ja perekondade domineerimine regiooni poliitikas; majandusstruktuuride nõrkus, korrupsioon ja vabaduste puudumine Kesk-Aasias; NATO – Kesk-Aasia suhted ja prioriteedid; Northern Distribution Network ehk nn põhja transiidikoridor; ning Kasahstani ja NATO suhted kui võimalik eeskuju tulevikukoostöök.

1. Venemaa ja Hiina roll ja rivaliteet Kesk-Aasias kui strateegiliselt olulises regioonis

Venemaa ja Hiina mõju Kesk-Aasia regioonis kindlasti demokraatlikke ja läänesõbralikke tulevikustsenaariume ei soosi. Võib öelda, et on tekkinud omalaadne sümbioos ehk Kuldne Kolmnurk kolme erinevate huvidega osapoole vahel, kus kõik komponendid toetavad teineteist. Venemaal on tiptasemel relvastust ja maavarasid, mida vajab Hiina. Hiinal on finantsvõimekus ning tarbekaubad, mida vajab Venemaa. Kesk-Aasia riikidel on arvestatavad maavarade sh gaasi-ja naftavarud, mida soovivad kas vahendada või osta nii Venemaa kui ka Hiina. Nii Hiina kui Venemaa võimaldavad Kesk-Aasia autokraatidel võimul püsida, pakkudes vajadusel finantsabi, relvastust ja/või diplomaatilist tuge rahvusvahelisel tasandil. Kõik kolm osapoolt moodustavad diplomaatilise ühisrinde seistes vastu püüdlustele siseriikliku valitsemiskorraldust muuta ning pelgavad Lääne, eriti aga USA, domineerimist maailmas. Ühiseid huve ja muresid püütakse lahendada erinevates formaatides nii kahepoolset kui ka kollektiivset. Viimase eesmärgi saavutamiseks on loodud

ŠKO (Šanghai Koostööorganisatsioon), mille liikmeteks on antud hetkel Hiina ja Venemaa kõrval veel Kõrgõzstan, Kasahstan, Usbekistan ning Tadžikistan. Naaberriikide reaktsioon, eriti Kõrgõzstani nn Tulpide revolutsioonile 2005. aastal, mil võimult tõugati president Akayev, oli valuline – kindlasti tõmbasid naaberriikide juhid paralleele Kõrgõzstani toimuva ja enda kodumaise olukorra vahel. Kõrgõzstani toimuvas süüdistati mitte ebakompetentset ja korrumppeerunud valitsemist vaid lääneriikide poolt toetatud ning ohtlikke ideid levitavaid valitsusväliseid organisatsioone. Nende tegevust teistes piirkonna riikides raskendati märgatavalt. Venemaa retoorika ja mõtlemine sellistes küsimustes ei ole aastatega muutunud. Venemaa eestvedamisel toimiv KJLO (Kollektiivse Julgeoleku Lepingu Organisatsioon) demonstreerib kollektiivset lähenemist ohtude ja väljakutsete lahendamisele... „teiste riikide siseasjadesse sekkumine on lubamatu. Selliste põhimõtete ignoreerimine ning teistele rahvastele oma poliitilise süsteemi pealesurumine võib viia väga tõsiste tagajärgedeni. Arengud Lähis-Idas ning Põhja-Aafrikas on selle kinnituseks.“¹

2. Venemaa ambitsioonid, roll ja plaanid Kesk-Aasias

Venemaa prioriteediks on integratsioon endise NSVLi aladel, seda nii majanduslikus kui ka julgeolekupoliitilises mõttes. SRÜ, Tolliliit, Euraasia majandusliit, KJLO, Venemaa - Valgevene liitriik (millesse loodetakse kaasata ka Ukraina) on selle protsessi sümptomiteks. Kesk-Aasia on katmine mitte ainult KJLO-ga, vaid ka Tolliliiduga on Venemaa jaoks võtmetähtsusega. Kasahstan on juba liige, Kõrgõzstan ja Tadžikistan on andnud signaale, et plaanivad tolliliiduga ühineda.² Hetkel on ebaselge kui kauaks suudavad Usbekistan ja Turkmenistan Venemaa juhitud Tolliliidu projektist hoiduda. Juhul kui enamuse Kesk-Aasia riike on Tolliliiduga ühinenud, on väljajäämine nii majanduslikult kui ka poliitiliselt keeruline. Tolliliitu võib pidada Venemaa esimeseks sammuks oma mõjuvõimu kehtestamisel enne nn *Common Economic Space'i* (ühine majandusruum) ning Euraasia Ühenduse loomist. Kõrgõzstani tõenäoline liitumine Tolliliiduga on seetõttu väga sümboolse tähtsusega samm.³

¹ Putini kõne KJLO riigipeadele; <http://eng.kremlin.ru/news/4775>

² <http://eurodialogue.org/eu-central-asia/Russia-Inevitable-Customs-Union-in-Central-Asia>

³ <http://eurodialogue.org/eu-central-asia/Russia-Inevitable-Customs-Union-in-Central-Asia>

Uuesti presidendiks tagasivalitud Putin on lubanud Euraasia temaatikaga aktiivsemalt tegelema hakata. Venemaa on panustanud oma väheneva mõjuvõimu kaitsmisele iga hinna eest. Kesk-Aasia riikide liikumine demokraatlikul trajektooriga või nõ läänesebralikul suunal oleks Venemaa vaatevinklist kindlasti pigem vene huvidele ohtlik kui soovitatav. Lähiajalugu kinnitab eeltoodut - Vene käitumine nii Balti riikide iseseisvumise ja läänelike demokraatiapüüdluste puhul, hilisem Venemaa mure Ukraina liigselt demokraatlikuks ja läänemeelseks muutumise üle ning lõppeks Vene – Gruusia sõda on kõik näited sellest, et demokraatlike muudatusi oma naabruses võetakse ohuna. Viimast kinnitab Venemaa reaktsioon 2010. aasta uuele Kõrgõzstani konstitutsioonile, mis järgnes president Bakiyevi võimult eemaldamisele. Vene toonane president Medvedyev nimetas presidentiaalse süsteemi kaotamist ja parlamentaarse demokraatia süsteemi juurutamise ideed „katastroofiliseks.“⁴ Pisut üldistatult võibki öelda, et alates 2005. aastal Usbekistanis toimunud Andižhani massimõrvast on Venemaa Kesk-Aasia poliitika üks nurgakividest regioonis järjekordse Tulpide, Rooside või Oranži revolutsiooni ärahoidmine ning lääneriikide mõju kasvu takistamine. Võib-olla on Venemaa poliitika sümptomiks kestvad piiritülid Kaspia mere piirkonna maavararikaste riikide, eriti Turkmenistani ja Aserbaidžani vahel, mis teenivad tegelikult Venemaa huve? Kuni ei suudeta kokku leppida mere all olevate maardlate kasutuselevõttus ei ole võimalik täisvõimsusel edasi liikuda Vene territooriumit välistava Nabucco naftajuhtme projektiga. Kestvalt problemaatilised suhted võimaldavad vene energiamonopolil rahulikult mängu erinevaid osapooli teineteise vastu välja mängida ning alternatiivse tarnevõrgustiku teket takistada.

3. Kollektiivse Julgeoleku Lepingu Organisatsioon

KJLO liikmed on Venemaa, Armeenia, Valgevene, Kasahstan, Kõrgõzstan ja Tadžikistan. Venemaa käsitleb KJLO-d kui mõju säilitamise vahendit eks - NSVLI aladel ning jälgib seetõttu kõrgendatud tähelepanuga mh NATO tegevusi Kesk-Aasias. Venemaa püüab neid tegevusi reguleerida ning aeglustada.⁵ Ühisõppuste

⁴ Medvedev Calls Parliamentary Democracy A “Catastrophe”; <http://kyrgyzstan.carnegieendowment.org/2010/09/medvedev-calls-parliamentary-democracy-a-catastrophe/>

⁵ NATO Promotes Dialogue and Cooperation in Central Asia; <http://eurodialogue.org/osce/NATO-Promotes-Dialogue-and-Cooperation-in-Central-Asia>

arv 2012 aastal KJLO riikide vahel tõusis märgatavalt. Poliitilise tausta ning mitmete ühishuvide kõrval on endiste NSVL vabariikide KJLO-sse kuulumisel oluliseks faktoriks ja ühisnimetajaks Vene päritolu relvastuse kasutamine. Vene kindralstaabi juht Valery Gerasimovi sõnul planeerib organisatsioon oma tegevust laiendada ning rajada ühise õhutõrje ning raketitõrje süsteemi.⁶

2012. aasta detsembris toimus Moskvast KJLO riigijuhtidest koosneva Kollektiivse Julgeolekunõukogu kohtumine. Esindatud olid Armeenia, Valgevene, Tadžikistani, Venemaa, Kasahstani (juhtriik 2012. aastal) ja Kõrgõzstani (juhtriik 2013. aastal) presidendid.⁷ Üritusel ei osalenud KJLO-st lahkuda soovinud Usbekistani president Islam Karimov. Kohtumisel arutati mitut julgeolekupoliitilise ja sõjalise arengu programmi ning allkirjastati 18 dokumenti.⁸ Kohtumisele eelnesid välis- ja kaitseministrite ning julgeolekunõukogude peasekretäride konsultatsioonid, millede käigus töötati läbi riigipeadele esitatud projektid. KJLO istung peeti kolmes osas: riigipead, riigipead koos kaitseministritega ning laiendatud plenaaristung delegatsioonide osalusel.

Istungil otsustati eelmise, 2011. detsembris toimunud KJLO istungi otsuste täitmine ja ülesanded 2013. aastaks uue juhtriigi Kõrgõzstani prioriteetide valguses.⁹

- Kinnitati Usbekistani liikmelisuse peatamine KJLO-s juunis 2012 esitatud avalduse alusel. Valgevene president Lukašenko sõnul „lõpetati“ Usbekistani liikmelisus ilma lihtsustatud tagasipöördumismehhanismi võimaluseta. KJLO kohtumise eel toimus Venemaa välisminister Sergei Lavrovi kohtumine Usbekistani esindajatega, kes väidetavalt kinnitasid Venemaale, et USA baase Usbekistani territooriumile ei tule.¹⁰

⁶ http://english.pravda.ru/world/ussr/28-12-2012/123338-kyrgyzstan_russia-0/

⁷ <http://eng.kremlin.ru/news/4775>

⁸ CSTO Collective Security Council meeting took place in the Kremlin;
<http://eng.kremlin.ru/news/4775>

⁹ <http://kabar.kg/eng/politics/full/5798>;

<http://armenpress.am/eng/news/706637/representatives-of-csto-countries-negotiated-on-holding-joint-%E2%80%9Cinteraction-2013%E2%80%9D-military-exercises.html>;

<http://news.belta.by/en/news/society?id=705582>

¹⁰ <http://www.universalnewswires.com/centralasia/security/viewstory.aspx?id=13340>

- Afganistani olukorra prognoos aastani 2015. Seoses ohtudega, mis tulenevad ISAF vägede väljaviimisest 2014. aastal, tuleb rakendada KJLO riikide huve kaitsvaid meetmeid.
- Deklareeriti, et ühepoolne strateegilise raketitõrjesüsteemi loomine riigi või riikide grupi poolt ei tohi toimuda ilma ülejäänud riikide huve arvestamata, sest see võib ohustada rahvusvahelist julgeolekut ja regionaalset/globaalset strateegilist stabiilsust.
- KJLO sõjalist komponenti tugevdatakse ja täiustatakse. Kinnitati arenguprogramm kuni 2020. aastani ning juhtimissüsteemi täiustatakse.¹¹
- Valgevene president Lukašenko tegi ettepaneku korraldada ühisõppused võimalikult reaalsete sõjaliste stsenaariumite kohaselt.
- KJLO ühendstaabi juht määratakse kolmeks aastaks, vabastades ta teenistuse jaks muudest kohustustest kodumaal.
- Luuakse KJLO Staabiülemate Sõjaline Komitee.
- Kõik sõjalised komponendid liidetakse ühtse juhtimise alla KJLO Kollektiivsete vägede/jõudude nime all.
- Lisaks olemasolevatele komponentidele (regionaalsed grupeeringud, rahuvalvejõud, operatiivreageerimisjõud, juhtimissüsteem, jm) luuakse juurde lennu- ja erioperatsioonide väed.

4. Usbekistani lahkumine KJLO-st – põhjused ning taust

Usbekistani lahkumine KJLO-st ei tulnud teistele liikmetele üllatusena, kuid tekitas selgelt negatiivset tagasisidet. Usbekistani poolt hiljuti vastuvõetud seadusandlus, mis keelab välismaiste sõjaväebaaside rajamise riigi pinnal ning kinnitus, et sõjalistesse liitudesse ei soovita kuuluda ei pruugi olla pikemaajalisema ning täiesti iseseisva välis- ning julgeolekupoliitika peegeldus. Vastav käitumine lubab riigil erinevaid osapooli (USA, Venemaa, Hiina RV) ja

¹¹ CSTO Collective Security Council meeting took place in the Kremlin;
<http://eng.kremlin.ru/news/4775>

nende huve teineteise vastu välja mängides endale soodsamaid kokkuleppeid sõlmida. Võib arvata, et Islam Karimov seab siseriikliku olukorra ning võim üleandmise korraldamise oma poliitiliste prioriteetide etteotsa – seetõttu võivad tema välispoliitilised arvestused suhteliselt kiiresti muutuda.¹² Usbekistani KJLO partnerid arutasid pikalt, kuidas Usbekistani organisatsioonist lahkumise otsusele reageerida. 2012. detsembri lõpuks oli selge, et Usbekistani umber veenda ei suudeta. Moskvast toimunud KJLO kohtumise eel külastas Taškenti Venemaa välisminister Lavrov, kes teatas, et “KJLO-st lahkumine on Usbekistani kui suveräänse riigi otsus. Me suhtume sellesse kahetsusega, kuid otsus on tehtud... Usbekistan on vaatamata sellele meie liitlane ning strateegiline partner.”¹³

Vene esindaja KJLO-i juures Igor Lyakin-Frolovi sõnul on Usbekistani lahkumine organisatsiooni kahjustanud, kuid riik võib soovi korral taas liikmeks saada. Nikolai Makarov, Vene relvajõudude peastaabi ülem, teatas, et Usbekistani KJLO-st lahkumine on enam ebasoovitav kui kasulik.¹⁴ Valgevene president Lukašenko teatas, et juhul kui Usbekistan peaks soovima oma liikmelisuse KJLO-s taastada, siis peab riik ratifitseerima kõik KJLO otsused ning lepingud (kui Usbekistan 2006. aastal oma liikmelisuse taastas, siis seda ei tehtud).¹⁵

Vastumeelse Usbekistani lahkumine organisatsioonist võib ülejäänud liikmete koostööd sujuvamaks teha – näiteks ühiste relvajõudude loomise küsimuses. Venemaa esindaja Lyakin-Frolov on selline areng loogiline kuna tegu on SRÜ riikide sõjalise liiduga.¹⁶

Usbekistani poolt hiljuti vastuvõetud seadusandlus, mis keelab välismaiste sõjaväebaaside rajamise riigi pinnal ning kinnitus, et sõjalistesse liitudesse ei soovita kuuluda ei pruugi olla pikemaajalisema ning täiesti iseseisva välis- ning julgeolekupoliitika peegeldus. Vastav käitumine lubab riigil erinevaid osapooli (USA, Venemaa, Hiina RV) ja nende huve teineteise vastu välja mängides endale soodsamaid kokkuleppeid sõlmida. Võib arvata, et Islam Karimov seab siseriikliku olukorra ning võim üleandmise korraldamise oma poliitiliste prioriteetide

¹² CSTO Takes Stock Of Uzbekistan's Departure, <http://www.eurasianet.org/node/66342>

¹³ CSTO Takes Stock Of Uzbekistan's Departure, <http://www.eurasianet.org/node/66342>

¹⁴ <http://www.universalnewswires.com/centralasia/uzbekistan/security/viewstory.aspx?id=12328>

¹⁵ CSTO Takes Stock Of Uzbekistan's Departure, <http://www.eurasianet.org/node/66342>

¹⁶ <http://www.universalnewswires.com/centralasia/uzbekistan/security/viewstory.aspx?id=12328>

etteotsa – seetõttu võivad tema välispoliitilised arvestused suhteliselt kiiresti muutuda.¹⁷

5. Kõrgõzstan ja Venemaa mõju kasv

Kõrgõzstani valitsus nõustus 2012. aasta septembris Venemaa sooviga ühtse sõjaväebaasi loomiseks riigis.¹⁸ Baasi koonduvad kõik Venemaa kontrolli all olevad sõjaväeosad riigis. Vastav leping allkirjastati 18. detsembril 2012, ehkki läbirääkimised selles küsimuses algatati kaks aastat varem. Leping peaks jõustuma 2017. aastast. Lepingu esialgne kestus on 15 aastat, kuid sellele lisandub võimalus 5 aastaseks lepingu pikendamiseks. Vene vägede kontrolli all on hetkel polügoon Karakolis, signaalluure keskus Kara-Baltis, raadio-seismiline laboratoorium (tuumakatsetuste testimiseks ja tuvastamiseks) Mayly-Suus ning KJLO-i õhuväebaas Kantis.¹⁹ Ühendväeosa loomise võimalikuks eesmärgiks on Vene huvi vähendada sõltuvust Kõrgõzstani sisepoliitilistest arengutest ja aegajalt üleskerkivast juriidilisest debatist erinevate väeosade staatuse üle.²⁰

22. septembril 2012 teatas Vene toonane kaitseminister Serdyukov, et Kanti õhuväebaas, mis asub 20 km kaugusel pealinnast Bishkekist, rekonstrueeritakse 6 kuu jooksul. Rekonstrueerimise eesmärk on võimaldada strateegiliste pommitajate vastuvõtmine baasis.²¹

Venemaa avaldab tugevat survet Kõrgõzstanile ning Tadžikistanile, et need riigid Venemaa poolt juhitud tolliliiduga ühineksid. Kõrgõzstani ettevõtjad on olnud väga edukad Hiina kaupade vahendajad Kesk-Aasias ning ka Venemaal. Tolliliit seab vahendatud kaupadele ebamõistlikult kõrged maksud. Juba 2010. aasta 05. juulil teatas Kõrgõzstani vahepresident Roza Otunbayeva, et riik on annab endast kõik, et tolliliiduga ühineda. Teiseks survemeetodiks on kõrged tollid, mille Vene

¹⁷ CSTO Takes Stock Of Uzbekistan's Departure, <http://www.eurasianet.org/node/66342>

¹⁸ December 20, 2012 by Joshua Kucera, Russia Cements Control Over Military Bases In Kyrgyzstan; www.eurasianet.org/node/66323

¹⁹ Kyrgyzstan Okays 'Integrated' Russian Military Base, http://en.rian.ru/military_news/20121218/178246631.html

²⁰ Vasily Kashin, <http://www.eurasianet.org/node/66323>

²¹ Kyrgyz Air Base May Soon Host Russian Strategic Bombers, http://en.rian.ru/military_news/20120922/176152844.html

pool kehtestas 2010. aasta kevadel rafineeritud kütustele (bensiin, diisel), mis tõstsid nii Kõrgõzstanis kui Tadžikistanis arvestatavalt kütuste hindu.²²

28. detsembril 2012 teatas Kõrgõzstani majandusminister Temir Sariyev, et riik soovib ühineda Vene, Kasahstani ja Valgevene ühise tolliliiduga. Liitumiseks vajalik dokumentatsioon on ette valmistatud ning ühinemine peaks toimuma 2014. aastal.²³

6. Tadžikistani ja Venemaa sõjaline koostöö

Tadžikistani territooriumil asub suurim Venemaa välismaine sõjaväekontingent, mida tuntakse 201 sõjaväebaasi nime all. Tegelikult asuvad väed neljas eri paigas: pealinn Dushanbes, Qurgonsteppas (ca 100 km pealinnast edelas) ja Kulobis (ca 200 km pealinnast edelas), lisaks lennubaas Ainis. Kokku teenib riigis 7,000 vene sõjaväelast, varustuse hulka kuulub 54 tanki T-72, 300 soomukit, 100 suurtükisüsteemi, ründepommitajad Su-25, helikopterid, jm.²⁴

2012. aastal alanud läbirääkimistel 201 baasi lepingu pikendamise üle algselt edu ei saavutatud. Vene pool soovis 2014. aastal lõppevat baaside lepingut pikendada 49 aastaks, kuid Tadžikistani pool pakkus välja 10 aastase perioodi aastamaksega 250 miljonit dollarit. Praegu Venemaa baasi eest ei maksa, kuid on võtnud kohustuse Tadžikistani sõjaliselt ning tehniliselt toetada.²⁵

05. oktoobril 2012 toimusid Dušanbes Venemaa ja Tadžikistani läbirääkimised, mille põhiteemaks oli Venemaa 201. sõjaväebaasi rendilepingu pikendamine. Eelmine leping oleks lõppenud 2014. aasta oktoobris. Uus leping allkirjastati kaitseministrite Anatoli Serdjukovi ja kindralpolkovnik Sherali Hairullojevi poolt. Venemaa sai õiguse pidada baasi veel 30 aastat - kuni 2042. aastani ning rendiaega saab seejärel kokkuleppel viie aasta kaupa juurde pikendada. President Putini abi Juri Ušakovi sõnul saab Venemaa baasi pidada praktiliselt

²² Kyrgyzstan: Is Putin Punishing Bakiyev?

<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav040610a.shtml>

²³ Kyrgyzstan knocks on Russia's door, Pravda December 28 2012,

http://english.pravda.ru/world/ussr/28-12-2012/123338-kyrgyzstan_russia-0/

²⁴ Russia, Tajikistan Close to Signing New Military Base Deal, 22. september 2012,

http://en.rian.ru/military_news/20120922/176149317.html

²⁵ Russia, Tajikistan Close to Signing New Military Base Deal, 22. september 2012,

http://en.rian.ru/military_news/20120922/176149317.html

tasuta.²⁶ Varem kokku lepitud kompromisside tulemusel loobus Tadžikistan rendimaksu ja lühema perioodi nõudmistest.

Baasi uus leping sätestab:

- Vene sõjaväelaste ja nende pereliikmete statuut. Nad omandavad diplomaatilise administratiiv-tehnilise personali staatuse ja osalise diplomaatilise puutumatus.
- 201. baasi funktsioneerimise korra.
- Varustuse kasutamise korra.
- Vene relvajõudude kasutamise kord koostöös Tadžiki relvajõududega, muuhulgas mõlema riigi ja nende ühiste liitlaste julgeoleku tagamiseks.

Venemaa president Putini sõnul tagab baasi kohalolek kahe riigi strateegiliste ühishuvide kaitse ja kogu Kesk-Aasia regiooni julgeoleku. Lisaks sõlmisid kaitseministrid ka kahe riigi sõjalise MoU (koostöö memorandum) lähiperioodiks. MoU näeb ette Venemaa mitmekülgset sõjalist abi Tadžikistanile, sealhulgas Tadžikistani relvajõudude moderniseerimise programmi välja töötamisel ja elluviimisel; tehnikat ja relvastust; sõjaväelaste ettevalmistamist Venemaa sõjakoolides ja Vene ja Tadžiki relvajõudude tehnilist ja operatiivset ühildamist. Venemaa lubas Tadžikistanile ka mitmeid majanduse-, energeetika-, migratsiooni-, teaduse-, narkovastase võitluse jm alaseid soodustusi/toetusi.

7. Hiina huvid ja plaanid Kesk - Aasias

Hiina huvid Kesk-Aasias võiks jagada kahte suuremasse osasse. Esimene neist puudutab Hiina energia-ja maavarade vajadust ning soovi energijulgeolekut tõsta. Hiina teine huvi on Lääne-Hiina separatistlike liikumiste (ennekõike uiguuride) kontrolli all hoidmine, mida saab teha vaid lähedases koostöös Kesk-Aasia naabritega. Kahtlemata on Hiina huvides USA mõjuvõimu vähendamine või kontrollimine regioonis ning Vene kontrolli nõrgendamine regiooni maavarade ja

²⁶ Russia-Tajikistan military base agreement runs into "rough weather";
"http://indrus.in/world/2013/01/23/russia-tajikistan_military_base_agreement_runs_into_rough_weather_21827.html"

energiavarude üle. Hiina kindral Liu Yazhou kirjeldas Kesk-Aasiat hiljuti kui Hiina jaoks „taeva poolt saadetud paksu tordilõiku.“²⁷

Finantskriisi algusest 2008. aastal on Hiina tõrjunud Venemaa Kesk-Aasia riikide suurima kaubanduspartneri positsioonilt. Isegi regiooni väikseima riigi Kõrgõzstani ja Hiina aastane kaubavahetus küünib \$1 miljardini, rääkimata suurematest riikidest.²⁸ Eelmise aasta kaubavahetus Kasahstani ja Hiina vahel ulatus \$26 miljardini. Seda numbrit plaanitakse 2015. aastaks tõsta \$40 miljardini.²⁹ Kasahstanist on saanud Hiina välisinvesteeringute üks peamisi sihtkohti. Hiina ettevõtete omanduses on juba umbes kolmandik kogu Kasahstani energiaruudest-maardlatest. Näib, et Hiina üritab oma suhete baasi Kesk-Aasia riikidega laiendada ka nn soft-power sfääris ehk siis mitte ainult majanduslikult vaid ka teisi meetodeid kasutades. Sel suvel pakkus Hiina Kesk-Aasia ŠKO liikmesriikide üliõpilastele 30,000 valitsuse poolt sponsoreeritud stipendiumit ning lubas välja õpetada 1000 Konfutsiuse instituudi õpetajat. Pekingi ja teiste Hiina suurlinnade ülikoolid on juba enne sellel aastal tehtud stipendiumipakkumisi olnud Kesk-Aasia, eriti kasahhi üliõpilaste regionaalseks magnetiks. Juba eelmise kümnendi lõpul oli Hiinas haridust omandamas peaaegu kümme tuhat noort kasahhi. 2009. aastal avati Hiina-Kesk-Aasia gaasitrass, mille kaudu liigub Turkmenistani gaas ida suunas. Sama trassi on hakanud gaasiga varustama Usbekistan.³⁰ Hiina suutis Kesk-Aasia tarnijatelt välja kaubelda väga soodsate hindadega pikaajalised lepingud, millele viidates soovib nüüd saada samu hindu ka Vene Gazpromilt. Naftajuhtmed, mis ühendavad regiooni Hiina idaranniku suurlinnadega eksisteerivad juba 2005. aastast.

Hiina on regiooni autoritaarsete valitsejate suurim finantseerija olles laenanud kümneid miljardeid dollareid infrastruktuuri arendamiseks, finantskriisi mõjude pehmendamiseks jne. Regiooni vaeseima riigi, Tadžikistani võlg Hiina ees läheneb kriitilisele piirile kuna tervelt 40% riigi \$2.3 miljardi suurusest välisvõlast

²⁷ Edward Wong, „China Quietly Extends Footprints into Central Asia,“ New York Times, January 2, 2011.

²⁸ http://www.chinadaily.com.cn/china/2012wensco/2012-12/05/content_15985879.htm

²⁹ http://www.chinadaily.com.cn/china/2012-12/06/content_15990214.htm

³⁰ China imports Uzbekistan gas via pipeline for first time in August; 24. Sept 2012; <http://www.platts.com/RSSFeedDetailedNews/RSSFeed/NaturalGas/7091999>

võlgnetakse Export-Import Bank of China'le.³¹ Kui kõik viimased lepingud Hiina ja Tadžikistani vahel jõustuvad, siis tõuseb Hiina osa tadžikkide välisvõlas 70%-ni. Kindlasti ei ole Hiina huvides näha muutusi Kesk-Aasia riikide valitsemises – praegune formaat sobib Pekingile hästi.

8. Regionaalsed probleemid ja Kesk- Aasia riikide koostöövõimetus

Kesk-Aasia riigid iseseisvusid tänaseks peaaegu 21 aastat tagasi. Regiooni iseseisvumisprotsess erines oluliselt näiteks Balti riikide omast ning seda võiks kirjeldada pigem vastumeelse reaktsioonina murrangulistele sündmustele ehk NSVL-i lagunemisele, millest lihtsalt polnud pääsu. Iseseisvumine ja riigi teke oli seega möödapääsmatute asjaolude kokkulangemiste tulemus – reaktsioon väljastpoolt peale surutud sündmustele. Paljude tänaste konfliktide, probleemide ja suhtumise põhjused peituvad aastakümnete taga. Kesk-Aasia riigipiirideks jäid nõukogude perioodi algaegadel tõmmatud kunstlikud jooned, mis sagedasti ei vastanud kohalike rahvaste lingvistilisele, etnilisele ja ka religioossele jaotumisele. Tekkis ka monokultuurne põllumajandus, millele tänaseks on lisandunud või mille on asendanud ulatuslik sõltuvus toorainete ja maavarade müügist välismaistele tarbijatele.

Kesk-Aasia riigid ei ole olnud iseseisvumisele järgneval perioodil suutelised omavahel konstruktiivselt koostööd tegema. Enamike tülisimuste ning erimeelsuste keskpunktiks näib olevat Usbekistan, kus president Islam Karimovi juhtimisel on kõikvõimalikel erinevatel põhjustel konflikti mindud kõigi naabritega. Sagedasti on probleemide põhjuseks arvestatava suurusega usbeki kogukonnad, mis asuvad väljaspool Usbekistani territooriumit ning dispuudid vee- ning gaasivarude jagamisega (Amudarya ja Sõrdarya vee jagamine, Turkmenistani gaasi müük läbi Usbekistani Tadžikistani, Kõrgõzstani lõunaosa etniline konflikt, rivaalitsemine Usbekistani ja Kasahstani vahel) seotud küsimused.³² Piiriületuse keerukus inimestele ja piiriformaalsused transiitkaupadele ning riigipiiride ületamisega kaasnev korrupsioon pärsivad tõsiselt regiooni majandusarengut - isegi sama etnilise grupi piirialade elanike

³¹ <http://news.tj/en/news/tajikistan-s-external-debt-reaches-23-billion-us-dollars-says-minister-finance>

³² THE ROGUN DAM CONTROVERSY: IS COMPROMISE POSSIBLE?;
<http://www.cacianalyst.org/?q=node/5764>

liikumisele on pandud tõsised piirangud – seda nii rahalises kui ajalises plaanis. Alles 2012. aasta juuli keskel toimus usbeki ja kirgiisi piirivalvurite vahel animelusid nõudnud tulevahetus. Harvad pole ka süüdistused teineteise poliitikasse sekkumise üle – Turkmenistani eks-riigipea Nyazov süüdistas Usbekistani muuhulgas atentaadi katse tegemises. Probleeme jagub ka maavarade, eriti gaasivarude omandi küsimuses – selles, mis kuhu poole piiri jääb, ei ole paari iseseisvumisele järgnenud aastakümne jooksul kokku leppida. Tänapäevaks on regioonis välja kujunenud ka regionaalne rivaliteet kahe „raskekaallase“ ehk suurema ja majanduslikult võimekama riigi – Kasahstani ja Usbekistani vahel.³³

9. Kesk – Aasiaga seonduvad reaalsed ning võimalikud julgeolekualased ohud

Fundamentalismi tõusu seisukohalt on eriti suured riskid koondunud Ferghana oru piirkonda. Erinevate etniliste gruppide vahelised pinged on samuti ennekõike kogunenud samasse piirkonda. 11 miljonilisest elanikkonnast 25 % moodustavad kirgiisid, 19% tadžikid ja 56% usbekid.³⁴ Regioonis on väga kõrge noorte meeste tööpuudus ning Pakistani ja Saudi Araabia mõju religioossele elule ning haridusele on tuntav. Elanikkonna väga karmikäeline kohtlemine valitsuse poolt ning eriarvamusel olevate inimeste tembeldamine fundamentalistideks, loob olukorra, kus vastuseis valitsusele kasvab loomulikult.³⁵ Terrorism ja äärmuslus toituvad vaesusest ja perspektiivtusest. Elanikkonna tõrjumine riigivalitsemise juurest vägivaldaõhvardusel, opositsiooni ahistamine ning lootusetus tuleviku suhtes toovad endaga kaasa radikaalsete jõudude ja meetodite kasvu. Karta võib, et sarnaste arengute jätk Kesk-Aasias viib regiooni terrorismi ohu osas selgesse riskitsooni. Kesk-Aasial on olemas eeldused saamaks terrorivõrgustikele atraktiivseks tegevuspiirkonnaks ja kasvulavaks. Tadžikistanil on Afganistaniga rohkem kui 1300 km pikkune riigipiir, mida ei suudeta efektiivselt valvata. Turkmenistani piir Afganistaniga on 744 km pikk ning Usbekistani oma 137 km

³³ <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Articles/Detail/?fecvnodeid=118603&dom=1&fecvid=33&lng=en&v33=118603&id=113954>

³⁴ The Fergana Powder Keg; <http://www.strategypage.com/htm/htun/articles/20130121.aspx>

³⁵ Alexander Cooley; Central Asia: A Political History from the 19th Century to Present <http://asiasociety.org/countries/conflicts/central-asia-political-history-19th-century-present?page=0,2>

pikk. Regioonis on aktiivselt tegutsemas mitmed terroriorganisatsioonid muuhulgas IMU (Usbekistani islamiliikumine), ETIM (Ida-Turkestani islamiliikumine), radikaalne religioosne liikumine Hizb-ut-Tahrir ja ka al-Qaeda.³⁶ Usbekistani linnades Taškendis ja Buhhaaras on mitmel korral toime pandud enesetapurünnakuid. Möödunud aasta juuli keskel mõisteti USA-s 16 aastaks vangi Usbekistanist pärit mees, kes püüdis korraldada president Obama atentaati.³⁷ Mehe tegevust suunati süüdistuste kohaselt nii Usbekistanis kui ka Afganistanis ja Pakistanis aktiivselt tegutseva terroriorganisatsiooni IMU poolt. Usbekistani president Karimov on hoiatas ühes oma hiljutises kõnes, et 2014. aastaks planeeritud ISAFi ja USA vägede väljaviimine tõstab terrorismi ja äärmuslaste tegevuse ohtu regioonis, mis võib viia „permanentse ebastabiilsuse“ tekkeni.³⁸

Riigivõimu nõrgenemine või lagunemine, millele eelneb režiimi vägivald ja rahvahulkade vaenulikkuse kasv „igaveste“ presidentide vastu, toob ilmselt automaatselt kaasa selliste organisatsioonide tegevuse aktiveerumise – mida nõrgem riigi kontroll oma territooriumi üle, seda lihtsam on tekkinud vaakumit täita. Näiteid sellest pole vaja kaugelt otsida - Pakistani hõimualad, Afganistan, Somaalia, Jeemen ja Iraak on kõik selle nähtuse kinnitajateks. Selles kontekstis on ilmselt kõige haavatavam riik Tadžikistan kuna riigi keskvalitsuse võimekus oma territooriumit ning piire kontrollida on väga puudulik. Keskvõimu nõrkus Tadžikistanis pakub äärmuslastele ning mässulistele loogilist varjupaika, juhul kui nad Afganistanist/Pakistanist lahkuma sunnitakse. Murettekitavaks asjaoluks ei ole vaid terrorivõrgustike kohalolek vaid ka finantseerimisallikad. Afganistani Talibani seostamine narkokaubandusega on juba pikaajaline. Väidetavalt ulatuvad Talibani narkotulud sadadesse miljonitesse dollaritesse. Viimasel ajal on hakanud liikuma teated sellest, et usbeki taustaga IMU on hakanud tegelema Afganistanist pärit narkootikumide transiidi korraldamisega läbi Kesk-Aasia Venemaale.³⁹ Küsimus ei ole siin ainult narkootikumide veos – kui on suudetud

³⁶

http://afpak.foreignpolicy.com/posts/2012/11/20/the_islamic_movement_of_uzbekistan_down_but_not_out

³⁷Uzbek man pleads guilty in plot to kill Obama; http://articles.washingtonpost.com/2012-02-10/politics/35445029_1_ulugbek-kodirov-uzbek-man-lance-bell

³⁸ www.uzdaily.com/articles-id-17077.htm

³⁹ http://centralasiaonline.com/en_GB/articles/caii/features/main/2012/11/16/feature-01

tööle panna sissetöötatud narkoveokoridor (mis möödapääsmatult tähendab, et on olemas nii kinnimakstud piiri-ja tolliametnikud, politseinikud ning muud julgeolekuteenistuste töötajad, võib-olla isegi ministrid), siis tekib küsimus, mida selliseid kanaleid pidi üle riigipiiride veel vedada saaks. Kõige nõrgem lüli Afganistanist algavas narkoveoketis näib täna olevat Tadžikistan, kus narkovedude võimaldamises ja neile kaasaaitamises kahtlustatakse ka riigi kõrgeima juhtkonna liikmeid. Afganistani ja Tadžikistani piiril tabatud opiaatide kogused vähenesid 2001-2009. aasta vahel 80%, kuid transiit suurenes samal perioodil vähemalt 50% võrra. 2012. aasta juulis saabusid Tadžikistanist uudised kõigepealt Gorno-Badakshani julgeolekülema mõrvamisest ja seejärel veristest kokkupõrgetest kohaliku sõjapealiku ning riigi eliitüksuste vahel. Hukkunute ja haavatute arv neis kokkupõrgetes ulatub kümnetesse. Tüliküsimuseks oli väidetavalt katse kehtestada kontroll piirkonnas opereerivate salakaubavedajate üle. Teine oluline lüli narkoveoahelas on Usbekistan, millel on Afganistaniga kaks raudteeühenduspunkti ja arvestatav maismaapiir. Piltlikult öeldes asub Kesk-Aasia riikide territooriumil veel üks NDN (Northern Distribution Network) ehk põhja transiidikoridor. 30% kogu Afganistani narkotoodangust liigub läbi Kesk-Aasia. Juba praegu, ajal mil nimetatud riikides valitseb suhteline stabiilsus, on kontroll riikide territooriumide üle nõrk.⁴⁰ Julgeolekujõud kulutavad arvestava osa oma ressurssidest poliitilise kontrolli teostamisele ja valitsevate režiimide kaitsele.

10. Institutsioonide nõrkus ja perekondade domineerimine Kesk-Aasia poliitikas

Viimased kaks aastakümnet on näidanud, et ka Kesk-Aasias riikides muutuvad riigi-ja riigijuhi huvid aja jooksul teineteisest eraldamatuks. Võimuperekondade rikkuse allikad on tihti samad, mis nõ araabia kevade riikides. Nendeks on telekomid, riigihanked ja tellimused, litsentsid, ekspordimonopolid, privatiseerimised, maavarade kasutusload ja kaevandusõigused, pangandus-ja valuutavahetuse litsentsid jne. Tüüpiline on varade paigutamine kindlatesse ja stabiilsetesse piirkondadesse kas Euroopas või ka Laheriikides ning kodumaiste investeeringute tegemise vältimine.

⁴⁰ „Drug Trafficking in Central Asia, A POORLY CONSIDERED FIGHT?“, http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pepm_218_Peyrouse_Sept2012.pdf

Oma perekonna ja klanni eest hoolitsemine on paljudes traditsioonilistes ühiskondades iseenesestmõistetav nähtus. See joon on võti ka Kesk-Aasia riikide toimimispõhimõtete mõistmisel. Kõigepealt toidetakse suud, mis on kõige lähemal. Võib öelda, et perekondliku võimu loogika ja käekiri on Kesk-Aasias mõnekümne aastaga sisuliselt kinnistunud. Vaid Kõrgõzstanis on võim ja riigijuhid peale NSVL-i kokkuvarisemist muutunud muul põhjusel kui riigijuhi surm (Turkmenbashi ehk turkmeeni rahva isa Nyazov suri 2006. aasta lõpus) - ja kolmest korrast kahel mitte rahumeelselt. 2005. ja 2010. aastal toimunud võimuvahetustel, eelnes ja järgnes vägivallalaine. Kõrgõzstanis on nepotistlik poliitiline kultuur sügavate juurtega. Riigi poliitiline ja majanduslik eliit on traditsiooniliselt koosnenud laiendatud perekonna liikmetest ja sugulastest, kelle positsioone garanteerib riigipea. Nii ametist tõugatud Askar Akayev kui ka Kurmanbek Bakiyev tegutsesid sarnase käekirja järgi. Akayev võimaldas oma tütrele Bermet Akayevale parlamendikoha saamise diskvalifitseerides samas piirkonnas kandideerinud opositsioonijuhi kandidatuuri. Akayevi poeg Aidar'ile anti mõjukas positsioon riigi rahanduses ning samuti parlamendiliikme positsioon. 2005. Aastal võimult tõugatud Akayevi klanni kontrolli all oli väidetavalt terve majandusimpeerium, mille komponentideks olid suurim kullakaevandus riigis; suhkru-, alkoholi- ja tsemenditootmine; suuremad ajalehed ning telekanalid; kaubanduskeskused, restoranid ja ööklubid ning üks liri publi. Akayevi võimult tõuganud Bakiyevi poeg Maxim määrati riikliku majandusagentuuri juhiks ja teda peeti riigi kõige mõjukamaks ning rikkamaks isikuks. Mõlematel juhtudel põgenesid riigipeade perekonnad võimuvahetuste ajal ning on antud kohtusse ja kuulutatud rahvusvaheliselt tagaotsitavateks.

Usbekistanis toimuv on sarnane. President Karimov, kes ise võimul juba 1990. aastast on teinud riigist enda ja perekonna äriimpeeriumi. Craig Murry, Suurbritannia eks-suursaadik Usbekistanis nimetab riiki maailma üheks „totalitaarseimaks režiimiks“; riiki on nimetatud ka „suurimaks perekonnaettevõtteks maailmas.“ WikiLeaks'ist lekkinud info alusel kirjeldavad USA diplomaadid presidendi tüdarta Gulnara Karimovat kui „riigi kõige vihatumat inimest“, keda nähakse võimujanulise ja kasumiahnena ning inimesena, kes

kasutab oma isa positsiooni rivaalide tõrjumiseks.⁴¹ Erinevate allikate hinnangud naise varale algavad \$1 miljardist ning lõpevad \$3 miljardiga. Presidendi tütre kontrolli all olev äride võrgustik sisaldab riigi suuremat mobiilivõrgustikku, pankasid, taksofirmat, tsemenditootmist, reisibüroosid, gaasitarnelepinguid, meelelahutusasutusi, vääriskiviärisid jne. Karimovite perekonnale kuulub kinnisvara Šveitsis, Prantsusmaal, Itaalias, Hispaanias, ja Araabia Ühendemiraatides. 2005. aasta kevadel toimunud Andijani tapatalgud, kus valitsusväed mõrvasid erinevatel andmetel 400 kuni 1,500 demonstranti, näitab, et president Karimov ei tagane oma võimu ja huvide kaitsel millegi eest.

USA diplomaatilised dokumendid 2010. aastast heidavad valgust ka Tadžikistanis aset leidvale „perekonnaärile.“ Dokumentides kirjeldatakse massiivset korrupsiooni ja riigivara omastamist isikliku rikastumise eesmärgil. Emomali Rahmon'i (võimul 1992. aastast, presidendina alates 1994. aastast) perekonna kontrolli all on riigi suurim pank, alumiiniumitööstus TALCO ja hüdroenergia tootmine. Viimased kaks on ainsad tööstustoodangu eksportijad riigis. Raha liigub tehniliselt riigi omanduses olevatest ettevõtetest presidendi kontrolli all olevatesse „offshore“ firmadesse ja kaob siis sisuliselt riigieelarvesse jõudmata. Paljude suuremate ettevõtete juhid on presidendi hõimlased. 40% riigi SKP-st moodustab tadžiki migranttöolist poole koju saadetud raha. Riik kukub kiiremini kui ükski teine kunagise NSVL-i osa ÜRO inimarenguindeksis. 2011. aastaks oli Rahmoni juhitud riik kukkunud 187 riigi arvestuses 127 kohale.⁴²

Kasahstan on, võrreldes teiste regiooni riikidega, teinud tohutuid pingutusi oma rahvusvahelise staatuse ja imidži parandamiseks. Vahendeid kokku ei hoita – riigi reklaame, president Nazarbajevi Euraasia ja kultuuridevahelise tolerantsi ideid reklaamitakse ülemaailmaistes meediakanalites. Kasahstani valitsus palkas muuhulgas Suur - Britannia eks-peaminister Tony Blair'i oma nõunikuks ning rahvusvahelise tasandi eestkõnelejaks.⁴³ USA-s Washingtonis asuvad mõttekojad ja uurimisinstituudid toodavad Kasahstani valitsuse rahade eest riiki kiitvaid või

⁴¹ <http://www.guardian.co.uk/world/2010/dec/12/wikileaks-us-conflict-over-uzbekistan>

⁴² <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/TJK.html>

⁴³ <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/tony-blair/8857689/Oil-rich-dictator-of-Kazakhstan-recruits-Tony-Blair-to-help-win-Nobel-peace-prize.html>

ülistavaid kirjutisi.⁴⁴ Väidetavalt on Kasahstani esindajad isegi USA kongressis suutnud erinevate lobby-firmade vahendusel kongressiliikmete soosingut osta. Kasahstani püüded oma imago rahvusvaheliseks parandamiseks saavutasid oma kulminatsiooni enne 2010. aastat, mil riigist sai OSCE eesistuja. Kasahstan oli 2012. aasta juunini ka islamiriikide organisatsiooni välisministrite nõukogu juhiks. Poliitika toimimise sisu Kasahstanis kohapeal sellised sammud oluliselt muutnud ei ole. Praegu juba 70-ndates aastates Kasahstani president Nazarbayev on võimul alates 24. aprillist 1990. Sündinud ja täiskasvanuks on saanud terve põlvkond inimesi, kes muud riigijuhti ei ole näinud. Parlament koosneb ja koosneb president Nazarbayevi lojalistidest, ükskõik, millise partei nime nad ei kasutaks. Nazarbayevit nimetatakse „ultimate oligarh’iks“⁴⁵ ja tema varade väärtust hinnatakse miljarditesse dollaritesse. Kasahstan on tänaseks jõudnud maailma riikide esi kahekümnesse, kelle superrikkad maksude vältimiseks oma vara riigist välja kandivad. Nii on jõukate kasahhide poolt riigist välja viidud ja off-shore arvetele pandud hinnanguliselt \$138 miljardit ehk rohkem kui neljakordne 2012. aasta riigieelarve. Lootus, et riigis loodav jõukus vaesuses elavate ühiskondlike gruppideni jõuaks ja tekiks poliitiline kaasatus, on ilmselt ülepaisutatud. Ülirikaste hulka kuuluvad on praktiliselt kõik Nazarbayevi lähikondlased ja sugulased. Riigi rikkaimate inimese seast leiame presidendi tütre ja tema abikaasa ning ka lapselapse, kellede varade väärtus küünib kokku mitme miljardi dollarini. Presidendi tütar ja tema kaasa on lähedalt seotud ka riigi juhtimisega. Mõlemail on olnud terve nimekiri ametlikke positsioone. Inimõigusteorganisatsioon Human Rights Watchi andmetel ei ole Kasahstan täitnud oma lubadusi inimõiguste olukorra parandamiseks ka peale OSCE eesistumist. Olukord nendes küsimustes pigem halveneb.⁴⁶

Presidendi suhtumist näitab 2012 kevadel tehtud avaldus, milles kritiseeritakse lääne meediat kui nn araabia kevade vastutustundetut esilekutsujat.⁴⁷

⁴⁴<http://www.sourcewatch.org/index.php?title=Kazakhstan>

⁴⁵ (<http://www.tcs.cam.ac.uk/issue/news/kazakhstan-president-nazarbayevs-cambridge-visit-hushed-up-by-university/>)

⁴⁶ <http://www.hrw.org/world-report-2012/world-report-2012-kazakhstan>

⁴⁷ http://en.tengrinews.kz/politics_sub/There-is-no-ultimate-democracy-model-suiting-everyone-President-Nazarbayev-9353/

Turkmenistani eks-president Nyazovi vara hinnatakse \$3 miljardi suuruseks. Sellest suuremat osa hoiti väidetavalt Deutsche Bank'i hallatavates fondides. Uue, 2006. aasta lõpust ametis oleva riigijuhi Gurbanguly Berdymukhammedov'i varanduslik seis ei ole selge, ehkki mõningaid vihjeid selle kohta on. Küll aga näitavad kõik märgid, et maailma suuruselt neljandaid gaasivarusid omava riigi president on koondanud enda ümber ainuvõimu ja toodab aktiivselt uut isikukultust. Turkmenistanis järgnes president Nyazovi surmale 2006. aastal kiire ametliku võimupärija ehk Parlamendi spiikri arreteerimine ning seadusemuudatuste läbi surumine, millega välistati välismaal elanud inimeste kandideerimine. Sõjaväe kuulekuse saavutamiseks arreteeriti ka toonane kaitseminister. Kuue võimul oldud aasta jooksul on mees vallandanud 5 gaasitööstuse ministrit – kõik ebakompetentsuse tõttu. Meest võib näha rallivõistlusi võitmas, poest leiab tema raamatuid, mille teemad ulatuvad kokandusest hobustekasvatuseni. Eelmise aasta lõpul lubas Berdymukhammedov kirjutada uue spirituaalse käsiraamatu turkmeenidele, mis asendaks Nyazovi kuulsat „Rukhnama't.“ Tänavu aprillis saabus Berdymukhammedov võidusõidule maailma ühe kiireima tänavasõiduks lubatud auto Bugatti Veyron'i roolis. Sellise auto hind on ca \$2 miljonit. Ka on presidendi omanduses Kaspia merel asuv jaht, mille väärtuseks peetakse ca \$50 miljonit.

11. Majandusstruktuuride nõrkus, korrupsioon ja vabaduste puudumine Kesk-Aasias

Regiooni riikide majanduslik nõrkus väljendub ekspordiartiklite vähesuses ja riigi sekkumiseta toimiva eraettevõtluse vähesuses. Tootvat ning teadusepõhist tööstusharu, mis oleks rahvusvaheliselt konkurentsivõimeline, regioonis praktiliselt ei eksisteeri. Kõikvõimalikud eraettevõtlusega tegelemist taksitavad bürokraatlikud takistused ja korrupsioon ei lase tavainimesel ettevõtlikkust realiseerida. Üle neljakümne protsendi kõikidest Kesk-Aasia elanikest elavad allpool ametlikku vaesuspiiri. Tadžikistanis on see number koguni kaheksakümmend protsenti.

Regiooni stabiilsuse seisukohalt on oluline mõista rahulolematust, mida tekitab toiduainete hinnatõus, mis käib käsikäes tööpuudusega. Tarbekaupade, muuhulgas toiduainete hinna inflatsioon Kesk-Aasia riikides on väga kõrge. 2011.

aastal kasvasid esmaste kaupade hinnad Kasahstanis 8,3%, Kõrgõstanis 16,6%, Tadžikistanis 12,4%, Turkmenistanis 5,8% ja Usbekistanis 12,8%.

Ettevõtlusvabadus

Ease of Doing Business indeks, mis mõõdab 183 riiki äritegemise lihtsuse, protseduuride järgimise, õiguskaitse, omandikaitse, piiriülese kaubanduse lihtsuse jne seisukohalt, seab Kesk-Aasia riigid (va Kasahstan, mis asub 47 kohal) väga nõrka gruppi:

- Usbekistan asub 166 kohal, Tadžikistan 146 kohal, Kõrgõzstan 70 kohal. Turkmenistan on üks väheseid riike maailmas, mille kohta ei ole olnud isegi võimalik mõõta.

Korruptsioon

Ebastabiilsust ja rahulolematust tekitab kõrge korruptsiooni tase. *CPI (Corruption Perception Index)* ehk korruptsiooni indeks, mis mõõdab 182 maailma riigi korruptiivsuse taset, seab Kesk-Aasia riigid järgnevalt:

- Kasahstan 120, Tadžikistan 152, Kõrgõzstan 164, Usbekistan 177 ning Turkmenistan 177.

Vabadused ja õigused

Freedom House mõõdab inimeste vabadusi kokku 205 riigis või territooriumil. *Freedom House*'i hinnangul on:

- Kasahstan-mittevaba, Tadžikistan-mittevaba, Kõrgõzstan-osaliselt vaba, Usbekistan-mittevaba, Turkmenistan-mittevaba.

Reporters Without Borders'i koostatud pressivabaduse indeks, mis 2011-2012. aastal mõõtis ajakirjanduse vabadust kokku 179 riigis, annab meile vaadeldavate riikide osas järgnevad kohad:

- Kõrgõzstan 109; Tadžikistan 123; Kasahstan 154; Usbekistan 157 ning Turkmenistan 177.

Välisabi ja välistoetused ei ole Kesk-Aasias oma eesmärgi täitnud. Idee demokraatia edendamiseks ja turumajanduse arendamiseks kui välisabi kesksest

eesmärgist, ei ole tulemusi näidanud kuna Kesk-Aasia riigijuhid/valitsevad režiimid pole sisulistest muutustest huvitatud. Pigem nähakse välisabi kui võimalust vahendite hankimiseks, mida režiimi toimise toetamiseks ning teeseldud koostöö tegemise sildi all ära kasutada.⁴⁸ Vene president Putini sõnul õpib Venemaal ca 13,000 Kõrgõzstanist pärit üliõpilast, neist ca 10,000 saavad stipendiumi. Putini sõnul toetab Venemaa Kõrgõzstani soovi Tolliliiduga ja ühtse majandusruumiga ühinemisel. 20. septembri 2012 ametlikus avalduses öeldakse, et „Venemaa kavatseb Kõrgõzstani Tolliliidu ning Ühise Majandusruumi täisliikmelisuse saavutamist aktiivselt toetada.⁴⁹ Kõrgõzstanist pärit töölisel, kes Venemaal võõrtööjõuna ametis on, saavad igaaastaselt riiki tagasi üle miljardi USD väärtuses raha.⁵⁰ USA baas Kõrgõzstani territooriumil Manasis plaanitakse praeguste plaanide järgi sulgeda 2014. aastal, mil rendileping USA ja Kõrgõzstani vahel lõpeb. Manasist võib peale 2014. aasta lepingu lõppemist saada tsiviilkasutuses olev lennuväli. Venemaa on lubanud Kõrgõzstanile rahalist abi Kambarata-1 hüdroelektrijaama ehitamiseks Kambaratinski tammile ja Ülem Naryni elektritootmise rajatisele. Venemaa saab osanikuks mitmetes Kõrgõzstani tööstustes, näiteks Issyk-Kuli järvel asuvas torpeedosid tootvas ettevõttes. Venemaa tarnib Kõrgõzstanile 1,1 miljardi dollari eest sõjatehnikat ning kannab maha 1,5 miljoni dollari eest Kõrgõzstani võlgu.⁵¹

Venemaa strateegia on vähendada NATO otsest kahepoolset koostööd Kesk-Aasia riikidega ning suunata NATO koostöö Kesk-Aasia riikidega KJLO-i formaati. Venemaa kaitsekoostöö KJLO liikmetega demonstreerib president Putini administratsiooni eesmärgipärast süvenemist, mille eesmärgiks on hoida organisatsiooni liikmeid Venemaa mõjusfääris ning kasvatada kaitsekoostöö kaudu Venemaa tõsiseltvõetavust ning kaitse- /ründe potentsiaali.

Kesk-Aasia riikides tuleb koostöö ja ühistegevuse alustamiseks alati võtta nõ top down lähenemine. Tsiviilühiskonda kui iseseisvalt tegutsevat ja omi huve järgivat kooslust Kesk-Aasia riikides praktiliselt pole ning asjad hakkavad liikuma siis kui

⁴⁸ Alexander Cooley, <http://asiasociety.org/countries/conflicts/central-asia-political-history-19th-century-present?page=0,2>

⁴⁹ Sept 20, 2012, <http://business.highbeam.com/436260/article-1G1-303001117/interfax-central-asia-general-newswire>

⁵⁰ Sept 20, 2012, <http://business.highbeam.com/436260/article-1G1-303001117/interfax-central-asia-general-newswire>

⁵¹ http://english.pravda.ru/world/ussr/28-12-2012/123338-kyrgyzstan_russia-0/

ülemustelt vastav käsk tuleb. Rohujuure tasandi asutused mh mõttekojad, NGO-d ise otsuseid ei tee.

12. NATO – Kesk-Aasia suhted ja prioriteedid

Kui me ei taha geopoliitiliselt väga olulist Kesk-Aasiat jätta Hiina ja Venemaa mõjusfääri, siis peab NATO Kesk-Aasia riike võimalikult suures ulatuses ning erinevate tegevuste kaudu kaasama. Kesk-Aasia puhul näib, et NATO poolt vaadatuna on tegu pigem nõ projektipõhise kui süsteemse lähenemisega.⁵² Ajal, mil koostöö on oluline, näiteks ISAF vägede väljaviimise küsimuses Afganistanist, vähendatakse märgatavalt kriitikat inimõiguste halva olukorra üle. Selline lähenemine ei ole vastavuses NATO liikmete põhiväärtustega, kuid samas ei paku ka sisulist formaati jätkusuutlikuks ning põhimõttelistel alustel toimivaks koostööks.

Keskne küsimus Kesk-Aasia ja NATO suhetes on, kuidas tõhustada suhtlemist, eriti pärast ISAFi lõppu 2014. aastal. NATO peaks ka pikemas plaanis olema huvitatud regiooni riikide toetamisest ning kaasamisest, ent Kesk-Aasia riigid kurdavad, et peale transiidi miski NATO't ei huvita.⁵³ Kesk-Aasia riike kaasates tuleb säilitada tugev annus realismi. Lähiaastatel ei kindlasti ole kindlasti alust oodata, et mõni regiooni riikidest sooviks laiaulatuslikku koostööd ja integratsiooni NATO struktuuridega. Kesk-Aasia huvides on tasakaalustada Hiina ja Venemaa mõju kolmanda osapoole kohalolekuga – realistlikult võttes ongi see nišš, mida NATO saaks täita.

Suurt pilti vaadates on selge, et pärast 2014. aastal toimuvat Afganistani ISAF missiooni lõppu tõuseb Kesk-Aasia riikide strateegiline tähtsus märgatavalt. Just need riigid on puhvriks EL-i ja Afganistanist alguse saava narkotransiidi liikumisteel. Kesk-Aasia on samuti puhvriks võimalike terroristide-äärmuslaste liikumisel EL'i ja NATO liikmete suunal. 2012. aasta esimeses pooles külastasid Kesk-Aasia pealinnu USA, UK, Prantsuse ja Saksamaa ministrid – see näitab, et suuremates pealinnades on regiooni tähtsust mõistetud. Kesk-Aasia riikide

⁵² Nii näiteks on NATO kodulehel kokku vaid 5 Turkmenistani puudutatavat uudist, millest esimene on 2004. aastast ning viimane 2011. aastast; http://www.nato.int/cps/en/SID-94CC8ACC-2268803B/natolive/topics_50317.htm?selectedLocale=en

⁵³ Jaanuar 2013 intervjuu EE esinduse töötajaga NATO juures

tippametnikud olid kutsutud ka 2012. mai Chicago tippkohtumisele, kus USA kaitseminister Leon Panetta avaldas neile „sügavat austust.“⁵⁴

13. Northern Distribution Network ehk nn põhja transiidikoridor

NATO hinnangutel tuleb ISAFi lõpetamiseks Afganistanist ära viia 125,000 konteinerit ning kuni 80,000 sõidukit. Suurem osa sellest moodustab USA varustus. Briti kaitseminister Hammond on nimetanud Briti kargo suuruseks ca 11,000 konteinerit ja 3,000 sõidukit. Saksamaa peab riigist teele saatma 6,000 konteinerit ning 500 sõidukit. Õhustransport ei ole siin ainukese lahendusena mõeldav hinna tõttu. An-124 transpordilennuki, mis suudab ühel suunal korraga transportida 12 konteinerit, ühe suuna hind on ca €350,000.⁵⁵ 2011. aasta algusest kuni 2012. aasta lõpuni oli NATO Contact Point saatkonnaks Taškendis Läti suursaatkond.⁵⁶ Läti saatkonna üks ülesanne on tegeleda varustuse transpordi koordineerimisega Kesk-Aasia ning Balti mere sadamate vahel. Läti saatkond Kasahstanis võttis NATO kontaktsaatkonna rolli perioodiks, mis algas 2013 jaanuari alguses ja lõpeb 2014. aasta lõpus.⁵⁷

NDN transiidikoridori jäävad riigid on asunud ISAFi lahkumisele eelnevat sundolukorda aktiivselt omakasu eesmärgil ära kasutama. Kõige aktiivsem on Usbekistan. Algselt piirdusid usbekide soovid veokite ja autodega, kuid Usbekistan on oma tehnika ja militaarvarustuse soovide ringi USA-le, UK-le ja Saksamaale laiendanud - seda vaatamata riigi suhtes kehtestatud embargodele. Usbekid soovivad lahkuvatelt koalitsioonivägedelt transiiditasude asemel kompensatsiooniks soomukeid, MRAP veokeid (kindlustatud teeäärsete pommide vastu) miiniotsijaid, helikoptereid, navigatsioonisüsteeme, öövaatlusseadmeid jne. Jutt on käinud ka mehitamata lennukite soovist. USA valitsus on osaliselt oma Usbekistani puudutava relvamüügiireeglistiku ümber

⁵⁴ Heidi Reisinger, How to get out of Afghanistan: NATO's withdrawal through Central Asia." NATO Defence College Research Paper, 2012 juuni.

⁵⁵ Heidi Reisinger, How to get out of Afghanistan: NATO's withdrawal through Central Asia." NATO Defence College Research Paper, 2012 juuni.

⁵⁶ <http://www.am.gov.lv/en/news/press-releases/2012/november/23-2/>

⁵⁷ <http://www.am.gov.lv/en/news/press-releases/2012/november/23-2/>

vaadanud ning jaanuaris toimusid Washingtonis asutustevahelised töökohtumised, kus seda teemat arutati.⁵⁸

2008. aasta NATO Bukaresti tippkohtumise ajal tegi Usbekistani president Karimov ettepaneku, et ka NATO kaasata ÜRO Afganistani 6+2 (Usbekistan, Tadžikistan, Turkmenistan, Pakistan, Iraan, Hiina pluss Venemaa ja USA) formaadis assambleesse, muutes selle 6+3 formaadiks.⁵⁹

14. Kasahstani ja NATO koostöö

Kasahstan on ainus riik Kesk-Aasias, millel on juba alates 2006. aastast olnud NATO IPAP. Kasahstan on regiooni riikidest koostööle kõige avatum, samas peetakse riiki ka kõige võimekamaks. 2012. septembri alguses korraldati Kasahstanis nn *Steppe Eagle* rahuvalvealane ühisõppus, milles osalesid Kasahstani, USA ja Suur-Britannia üksused. Tegu on jätkuga pikemaajalistele püüdlustele, mille eesmärgiks on saavutada KAZBATi koostöövõimekus NATOga (interoperability) ja suurendada üksust brigaadi tasemeni (KAZBAT). Septembris kirjutati alla ka NATO – Kasahstani kolmas IPAP (Individual Partnership Action Plan) aastateks 2012-2013. Kasahstani kaitseminister Adilbek Dzhaksybekov on IPAPi kommenteerides hoidnud madalat profiili, piirdudes ainult rahuvalve koostöö ning Almaty's asuva PFP (Partnership for Peace) väljaõppekeskuse koostööga. PFP väljaõppekeskust peetakse pigem sümboolse tähendusega asutuseks kui realselt Kasahstani kaitsevägele suunda näitavaks asutuseks.⁶⁰ 2012. aprillis ilmusid teated sellest, et Kasahstan võiks olla valmis ka koostööks tuumarelvastuse julgeoleku valdkonnas.⁶¹

NATO kui koostööpartneri reputatsioon Kasahstanis on väga madal. Hiljutine küsitlus näitas, et seda peetakse kõige vähem vajalikuks multilateraalseks koostööformaadiks.⁶² Siiski võib Kasahstani pidada riigiks, mille eeskujul

⁵⁸ As NATO Prepares for Afghan Withdrawal, Uzbekistan Seeks War's Leftovers; <http://www.afghanistannewscenter.com/news/2013/february/feb12013.html#a7>

⁵⁹ Heidi Reisinger, How to get out of Afghanistan: NATO's withdrawal through Central Asia." NATO Defence College Research Paper, 2012 juuni.

⁶⁰ Kazakhstan Downplays NATO's Role in Central Asia, Publication: Eurasia Daily Monitor Volume: 9 Issue: 183, October 9, 2012 By: Roger McDermott, [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=39942](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=39942)

⁶¹ Study of the Nuclear Security Centres of Excellence for the Carnegie Corporation of New York; http://www.stanleyfoundation.org/nuclearsecurity/Nuclear_Security_COE_study_final.pdf

⁶² Kazakhstan Downplays NATO's Role in Central Asia, Publication: Eurasia Daily Monitor Volume:

arendada edasi koostööd NATO ja teiste Kesk – Aasia riikide vahel. Kasahstani võiks selles kontekstis pidada nõ sillapeaks regiooni.

Kokkuvõtteks

Julgeolekuteemasid käsitledes on Kesk-Aasias tunnetatav arusaam, et regionaalse julgeoleku eest vastutab ja maksab keegi teine. Probleemide lahendajatena nähakse erinevates kooslustes kas Moskvat, Washingtoni, Brüsselit või ka Pekingit ning enda rolli pigem selles protsessis teatud tingimustel võimaluste pakkujana, näiteks transiidi osas, oma territooriumil teatud tegevusi keelates/võimaldades või baaside lubamise näol.

Kesk-Aasia riikide puhul on rahvusriigi kontseptsioon suhteliselt uus. Pingeid tekitav ning soosiv konkurents riikliku identiteedi ja alternatiivsete lojaalsusvõrgustike (klann, hõim, laiendatud perekond, piirkondlik ühtekuuluvustunne jne) vahel ei ole regiooni riikides kindlasti lõppenud. On selge, et autokraatsed - juhikesksed poliitilised süsteemid või režiimid Kesk-Aasias on aja jooksul minetanud võime seesmiselt muutuda. Võimu eesmärgiks on saanud võimu hoidmine ning kinnistamine. Sõjavägi ja jõuametkonnad on sellises olukorras muutunud riigijuhhi või perekonna võimu garanteerivateks organisatsioonideks. Olukorra jätkumine tänaseid valitsemise meetodeid kasutades ehk võimu hoidmise kitsas siseringis muudab tõenäoliseks regionaalse ebastabiilsuse ohu mh riigipöörde võimaluse, äärmusluse, terrorismi leviku, majanduse põimumise organiseeritud kuritegevusega jne. Eeltoodut peab arvestama regiooni riikidega nii julgeolekualast kui ka majanduslikku koostööd tehes.